

הכהונים הגדולים ביהודה בתקופה הפרסית

מאת

מנחם מור

הדיון בנושא הכהנים הגדולים במאות החמישית והרביעית לפנה"ס, שולב בדרך-כלל בפרשיות רחבות יותר; המחקר לא עסק ברשימות הכהנים הגדולים בנושא נפרד, אלא הסתייע בהן כדי לאשש או להסיר גישה זו או אחרת.¹ ניסיונו האחרון של פ. מ. קרוס מבליט עניין זה. תוך כדי נסיון לשחזר את תקומת יהודה בתקופת שיבת ציון הוא דן ברשימות הכהנים הגדולים.² מטרת מאמרינו היא לנסות לשחזר את רשימות הכהנים הגדולים ותקופת כהונתם, במאות החמישית והרביעית לפנה"ס בלי קשר לבעיות מקיפות יותר, בהן נושא זה משתלב. בחלקו הראשון של המאמר, נעסוק בכהונים בתקופה הפרסית, בעזרת הרשימות בספרי עזרא ונחמיה. ובחלקו השני, בכהונים הגדולים הנזכרים בקדמוניות י"א.

א

בנחמיה י"ב, י-יא מופיעה רשימת כהנים גדולים כשהסדר הוא מאב לבן. רשימה זו חוזרת בחלקה בפסוקים כב ו-כו. הכהנים הנזכרים בשתי הרשימות הם: ישוע-יוקים-אלישיב-יודע-יוחנן-יודע. בפסוק כב, יש הערה, המסכמת את רשימות הכהנים הגדולים "... כתובים ראשי האבות והכהנים על מלכות דריוש הפרסי". רשימות אלו, הן רשימות

1 נ. אררט, בית צדוק ובית דוד בתקופת 'שיבת-ציון', בית מקרא י"ח (תשל"ג), W. F. Albright, "The Date and Personality of the Chronicler", *JBL* 417-387 40 (1921) 104-121; S. M. Mowinkel, *Studien zu dem Buche Ezra-Nehemia*, Band I, 1964, 151-162; Y. Pavlosky, "Die Chronologie der Tätigkeit Esdras, Versuch einer neuen Lösung", *Biblica* 30 (1957), 275-305; 428-456 F. M. Cross, "A Reconstruction of the Judean Restoration", *JBL* 94 2 (1975), 4-18. (=להלן: קרוס, שיחזור).

3 בפסוק יא מופיע יונתן כבנו של יודע ואילו בפסוק כב בנו של יודע שמו יוחנן. השאלה מיהו בנו של יודע, יונתן או יוחנן, העסיקה חוקרים שעסקו בשאלת זמנם של עזרא ונחמיה. לשאלה זו מתלווה שאלה נוספת, האם יוחנן זה, זהה ליוחנן בן אלישיב וליהונן בן אלישיב בעזרא ה', ו? על הפתרונות המוצעים לשאלות אלו, ראה מחקרים הניזכרים בהערה 1. לדעתנו, יונתן ויוחנן חד הם. יוחנן הוא בן יודע ולא בן אלישיב. ראה לעניין זה: א' שליט, 'פרק בתולדות מלחמת המפלגות בירושלים בסוף המאה החמישית ובתחילת המאה הרביעית לפני הספירה', ספר יוחנן לוי (תש"ט) ע"ע 260-264.

אחרונות של כהנים גדולים במקרא. בעזרת זיהויו של "דריוש הפרסי" נוכל לקבוע את תאריכו.

עזר רב לקביעה, מיהו "דריוש הפרסי" מבין שלושת המלכים הפרסיים אשר נשאו את השם דריוש, הם פאפירוס י"ב.⁴

באיגרת ידניה משנת 17 לדריוש ב' (שנת 407 לפנה"ס)⁵ פנו יהודי י"ב בעניין מקדשם שחרב, לבגוהי הפחה ולדליה ולשלמיה בני סנבלט פחת שומרון.⁶ מטרת פנייתם הייתה, שהללו יסיעו להם בשיקום מקדש י"ב. ידניה פנה לבגוהי לדליה ולשלמיה, רק לאחר שהכוהן הגדול בירושלים כלל לא ענה לפנייתם. באיגרת נזכר שאנשי י"ב פנו בשנת 14 לדריוש ב' (שנת 410 לפנה"ס), ליהוחנן הכהן הגדול בירושלים, אולם האחרון, התעלם כליל מבקשת העזרה של יהודי י"ב.⁷

על פי איגרת ידניה ניתן לקבוע שלוש עובדות, שאינן ניתנות לעירעור.

א. דריוש הפרסי הנזכר בנחמיה י"ב, כ"ב הוא דריוש ב' שמלך בשנים 424—404 לפנה"ס.⁸

ב. בשנת 410 לפנה"ס, הכהן הגדול בירושלים הוא יהוחנן.

ג. רשימות הכהנים הגדולים בנחמיה י"ב, י"א, כב, כו זמנן מגיע עד סוף המאה החמישית לפנה"ס.

הכהן הגדול האחרון הנזכר ברשימות הנ"ל, ידוע, החל את כהונתו עוד בימי דריוש ב'. ידוע שהוא בנו של יוחנן הנזכר באיגרת ידניה ככהן גדול ב' 410 לפנה"ס, אי לכך, החל את תפקידו ככהן גדול בין שנת 410 ל' 404 לפנה"ס, שנתו האחרונה של דריוש ב', אחרת מה הטעם להזכירו ברשימת כהנים גדולים, שכינתו עד לימיו של מלך זה?

קרוס, בנסיובו לשחזר את רשימות הכהנים הגדולים במאה החמישית לפנה"ס, דבק בהנחה שדור בתקופה הנידונה חייב להיות 25 שנה.⁹ כדי להגיע ל' 25 שנה לדור, נאלץ קרוס לצרף לרשימות הכהנים הגדולים בנחמיה י"ב צמד שמות: אלישיב ויוחנן. לדעתו צמד שמות זה הושמט בגלל הפלוגרפיה שנבעה מן השימוש בשמות פאפונומיים.¹⁰

כתוצאה מצירופם של אלישיב ויוחנן לרשימות הכהנים הגדולים, מגיע קרוס לרשימת כהנים גדולים, בה המשרה עוברת בירושה מאב לבן, מלבד מקרה יחיד חריג:

יוצדק—ישוע—יויקים—(אלישיב א') (יוחנן א')—אלישיב ב'—יוידע א'—יוחנן ב'—ידוע.¹¹

4 השתמשנו במחקריו, במהדורה חדשה של אוסף פאפירוס י"ב, "יהודים מיב וארמים מסון, תעודות ארמיות עם תרגום", ערך ותרגום ב' פורטן בהשתתפות י' גרינפלד, תשל"ד.

5 שם, 90—94. 6 שם, עמ' 90 שורה 1; עמ' 92 שורה 29.

7 שם, עמ' 92 שורה 18.

8 טיעונים נוספים לזיהוי "דריוש הפרסי" עם דריוש ב' ראה: ח' שמואלי "סנבלט החורוני, חתנו ויסוד מקדש גריוס", ספר דים, תשי"ח, 323—324.

9 קרוס, שיחזור, 9—11. 10 שם, עמ' 10.

11 שם, עמ' 10 הערה 39; אלישיב א' הוא אחיו של יויקים או לפחות בן דורו שם, עמ' 17: Chart of High Priest of the Restoration.

על-פי רשימה זו, נמשך אמנם דור 25 שנה, אולם היא מעוררת קשיים אחרים הטעונים עיון.

א. צמד השמות שצרף קרוס לרשימה: יוחנן א' כבנו של אלישיב א', מתבסס על עזרא ו', ו: "וילך אל לשכת יוחנן בן אלישיב...". ונחמיה י"ב, כג ".... ועד ימי יוחנן בן אלישיב". אולם שני פסוקים אלה בעייתיים בפני עצמם ולדעתנו אינם יכולים, להוות בסיס לצירופם של אלישיב ויוחנן נוספים לרשימת הכהנים הגדולים בנחמיה י"ב: רוב החוקרים דוחים את האפשרות שיוחנן היה בנו של אלישיב ומקבלים את הרשימה בנחמיה י"ב המציינת את היותו של יוחנן נכדו של אלישיב.¹² לעניינינו חשובה הערתם של י. ליוור¹³ וח. תדמור¹⁴ שטענו שמחבר ספר עזרא קרא ללשכה הג'ל כפי שכונתה בימיו, על שמו של הכהן הגדול יוחנן ולא כפי שהייתה ידועה בשמה בימי עזרא, ואין מכאן אפשרות לקבוע שיוחנן אכן בנו של אלישיב.

ב. מאין לקרוס שאלישיב הוא אחי יויקים, או כפי שהוא מציין ששניהם לפחות בני אותו דור? ¹⁵ אמנם לדעתו, אחד הקשיים המרכזיים ברשימה הוא הופעתו של אלישיב כאחי יויקים בדור שלישי לשיבת ציון, וכדי לפתור קושי זה, מצרף קרוס את צמד השמות: אלישיב ויוחנן, וכך הפך אלישיב א' לאחיו של יויקים ולבן דורו.¹⁶ אולם איננו רואים כל הצדקה לכך, בכל המקורות נזכר אלישיב כבנו של יויקים ולא כאחיו.¹⁷

ג. אם השימוש בשמות פאפונומיים בין הכהנים הגדולים החל בימי אלישיב א', הרי רשימתו המשוחזרת של קרוס מערערת לחלוטין את השימוש בשיטה זו. מדוע כבר בדור רביעי, לשימוש בשמות הפאפונומיים, הכהן הגדול נקרא יודע ולא יוחנן? הערתו של קרוס בדבר האפשרות שבכורו של אלישיב נקרא אמנם יוחנן, אולם הוא מת בגיל צעיר או שמסיבות אחרות לא ירש את הכהונה.¹⁸ אינה

12 עיין בפרשנות השונה לפסוקים אלו; למשל: P. R. Ackroyd, *I & II Chronicles, Ezra Nehemiah*, 1973, 257—258; L. W. Batten, *Ezra and Nehemiah* (I.C.C.), 1913, P. 277. באטן בפירושו לנחמיה י"ג, כג, משווה את הפסוק לעזרא י', ו, ומציין: "And down to the day of Johnan (or Jonathan, v. 10) the son of Eliashib, or strictly the grandson... "son" is not employed very strictly in these records" W. in Der Smitten, *Ezra Uberlieferung*, 1973, S. 58; C. G. Tuland, "Ezra-Nehemiah or Nehemiah-Ezra?", *Andrews University Seminary Studies* 12 (1974), 55—60.

13 י. ליוור, אנציקלופדיה מקראית, כרך ג' ערך יוחנן, 590—591. ראה: מ. צ. סגל, שם, כרך ו', ערך עזרא, 142—143; ו"ספרי עזרא ונחמיה", מסורת וביקורת, תשי"ז, עמ' 207.

14 ח' תדמור, אנציקלופדיה מקראית, כרך ד' ערך כרונולוגיה, עמ' 307 הערה 2: "אבל כנראה שמחבר ס' עזרא, שהיה בימי יוחנן כהן גדול או לאחוריו קרא ללשכה בשם לשכת יוחנן, על דרך האנכרוניזם כפי שהיו קוראים לה בזמנר".

15 קרוס, שיחזור, עמ' 10 הערה 39.

16 שם, עמ' 10.

17 נחמיה י"ב, י—יא; קדמוניות י"א, 121; 158; עזרא החיצוני ה', ה: "... ישוע בן יהוצדק בן שריה ויוקים בן [ישוע] וזבבל בן שאלתיאל" תיקון הטקסט לפי א' כהנא, הספרים החיצוניים, עזרא החיצוני, עמ' תקצ"ב.

18 קרוס, שיחזור, עמ' 10, הערה 38.

עונה לשאלה כיוון שבדור הבא, ניתן היה לצפות על פי השיטה הפאפונומית שירשו של יודיע יקרא על שם סבו: אלישיב, ולא על שם דודו (אליבא דקרוס) יוחנן¹⁹. ד. קרוס חישוב את שנות הלידה המשוערות של הכהנים הגדולים על פי העקרון של 25 שנה לדור. לפי חישוב זה נולד ידוע ב' בשנת 420 לפנה"ס²⁰ אם ניקח בחשבון את העובדה שציינו לעיל, שידוע (כ') החל לכהן ככהן גדול בין השנים 410—404 לפנה"ס²¹, הוא החל למלא את תפקידו בגיל צעיר ביותר, בגיל שבין 10 ל-15 שנה. גיל כה צעיר, לתחילת כהונה גדולה חריג ביותר, גם לגבי שאר הכהנים, בשיחזורו של קרוס, אשר החלו את כהונתם בדרך כלל בשנות השלושים שלהם.

הדבר תמוה בעיקר כיוון שאין לנו כל מקור, המציין ידיעה או סיבה כל שהיא, שגרמה למותו או הדחתו של יוחנן, ואשר חייבה את בנו, ידוע (ב') לרשתו בגיל כה צעיר²².

לאור הקשיים שהצגנו לעיל, ננסה לשחזר את רשימת הכהנים הגדולים ביהודה במאה החמישית לפנה"ס, ללא תוספת שמות לאילו הנזכרים בספר נחמיה לדעתנו, לא 25 שנות דור, הן הקובעות את מספר הכהנים ששרתו ביהודה מאז שיבת-ציון ועד ימי ידוע, אלא משך התקופה שמילאו הכהנים הגדולים את תפקידם. אמנם אין לנו נתונים בתחום זה, אולם מספר תאריכים העומדים לרשותינו, הם יהיו הקו המנחה בשיחזור הרשימה:

התאריכים עליהם נבסס את שיחזורינו הם כדלקמן: —

1. בין העולים לירושלים לאחר הצהרת כורש (538 לפנה"ס) היה גם הכהן הגדול ישוע²³.
2. בזמן עלייתו הראשונה של נחמיה ליהודה, בשנת 445 לפנה"ס²⁴, הכהן הגדול בירושלים הוא אלישיב²⁵.

19 על פי הרשימה המשותרת של קרוס, ניתן היה לצפות, שדווקא מימי יודיע א', יתחיל השימוש בשיטה של השמות הפאפונומיים כפי שהדבר ארע במשפחת סנבלט. ראה הטבלה המשווה אצל קרוס במאמרו הנ"ל עמ' 17.

20 קרוס, שיחזור, עמ' 17.

21 ראה לעיל עמ' 64.

22 על הגיל, בו החלו הלויים וכפי הנראה גם הכהנים למלא את תפקידיהם, יש לרשותנו שני סוגי מקורות:

א. דבה"א, כ"ג, כז; דבה"ב, ל"א, יז — הגיל הוא 20 שנה.

ב. במדבר ד', ג; דבה"א כ"ג, ג — גיל 30 שנה.

בתקופה מאוחרת יותר, בימי הורדוס יש לנו דוגמה למינוי נער לתפקיד כהן גדול, הכונה לאריסטובלוס ג' שמונה לתפקיד על ידי גיסו הורדוס. אולם יב"מ מציין שבתחילה לא מונה אריסטובלוס לתפקיד, אלא חננאל "הרי גם או (עשה זאת) מפני שאריסטובלוס היה צעיר מאוד לימים" (קדמוניות ט"ו, 34). ראה תרגומו ופירושו של R. Marcus, *Josephus, Jewish Antiquities, Books XV—XVII, Vol. 7, p. 25 Note d; e*.

23 עזרא ב', ב; ג', ח; ד', ג ועוד.

24 נחמיה ב', א: שנתו העשרים של ארתחששתא א' (464—424 לפנה"ס).

25 נחמיה ג', א, כא.

3. נחמיה שב לפרס בשנת 432 לפנה"ס²⁶; הכוהן הגדול הוא עדין אלישיב, אשר ניצל את שובו של נחמיה לפרס כדי להעניק לטוביה לישכה בבית המקדש²⁷.
4. תאריך שובו של נחמיה ליהודה אינו ברור. בנחמיה י"ג, ו: "ולקץ ימים נשאלתי מן המלך...". הכוונה בביטוי "קץ ימים" לשנה אחת בלבד. היינו נחמיה שב ליהודה לאחר העדרות בת שנה²⁸. עם שובו ליהודה ב־431 לפנה"ס, הכוהן הגדול בירושלים אינו עוד אלישיב, אלא בנו יודע. הראיה לכך בפסוק "ומבני יודע בן אלישיב הכוהן הגדול חתן לסנבלט ואבריהו מעלי"²⁹. התואר כוהן גדול מוסב אל יודע ולא אל אביו אלישיב³⁰.
5. בשנת 410 לפנה"ס, הכוהן הגדול בירושלים הוא יוחנן³¹;
6. תחילת כהונתו של ידוע, היא בין השנים 409—404 לפנה"ס³².

גם אם נקבל את הנחתו של קרוס בדבר 25 שנה לדור, אך לא נצרף שמות נוספים לכהונים הניזכרים בעזרא ובנחמיה, נגיע לשיחזור סביר, אשר יתבסס על התאריכים הנ"ל.

יוצדק — (נולד לפני 587 לפנה"ס)
אבי

ישוע — (נולד בקרוב ב־570 לפנה"ס)³³
אבי

ויקים — (נולד בקרוב ב־545 לפנה"ס)
אבי

אלישיב — (נולד בקרוב ב־520 לפנה"ס)
אבי

יודע [ידוע א'] — (נולד בקרוב ב־495 לפנה"ס)
אבי

יוחנן [א'] — (נולד בקרוב ב־470 לפנה"ס)
אבי

ידוע [ב'] — (נולד בקרוב ב־445 לפנה"ס)

כדי לאמת רשימה זו, נבדוק את הרשימה של הכהנים הגדולים ושנות לידתם המשוערות, מול התאריכים שהזכרנו לעיל.

1. ישוע נולד בשנת 570 לפנה"ס, ובזמן העליה הראשונה ליהודה בשנת 537 לפנה"ס, היה בן 33 שנה.
2. במידה ואלישיב נולד ב־520 לפנה"ס לערך, הרי עם הופעתו של נחמיה

26 שם, י"ג, ו: שנת שלושים ושתיים לארתחששתא א'.

27 שם, ד—ה.

28 ח' תדמור, אנציקלופדיה מקראית, ד', ערך כרונולוגיה, טור 308 הערה 16, מפרש "ימים" במשמעות "שנה", דהיינו נחמיה נעדר מירושלים שנה בלבד.

29 נחמיה י"ג, כח.

30 מ. צ. סגל, "נחמיה, סנבלט ובנין מקדש גריוזים", מסורת ובקורת, תשי"ז, 216—217.

31 ראה לעיל עמ' 64. 32 ראה לעיל עמ' 64.

33 שני התאריכים הראשונים של: יוצדק — 587 לפנה"ס וישוע — 570 לפנה"ס, מתבססים על שיחזורו של קרוס, ראה: קרוס, שיחזור, עמ' 17.

ביהודה בשנת 445 לפנה"ס, הוא היה כבן 75 שנה. ואין כל צורך, לדחות את האפשרות שבגלל גילו המבוגר, לא יכול היה לקחת חלק בבניית החומה.³⁴

3. בשעה שנחמיה שב לפרס בשנת 432 לפנה"ס, אלישיב עדיין בחיים, בן 88 שנים. אלישיב ניצל את העדרו של נחמיה כדי להעניק לטוביה לישיבה במקדש.³⁵

4. עם שובו של נחמיה לירושלים בשנת 431 לפנה"ס, אלישיב אינו עוד בחיים. לדעתינו נפטר אלישיב בעת העדרו של נחמיה מן העיר. יורשו יודע, ירש את הכהונה בגיל מבוגר יחסית — בגיל 64 שנה.³⁶ לגבי יודע ניתן לקבוע גם את שנות כהונתו. בין השנים 431 ל־410 לפנה"ס, שנה בה הכוהן הגדול, הוא כבר בנו יורשו יוחנן.

5. יוחנן א', נולד לפי שיחזורינו בשנת 410 לפנה"ס, בתאריך בו נזכר יוחנן בפאפירוס ייב הוא היה כבן 60 שנה.³⁷

6. ידוע לפי רשימתנו נולד בשנת 445 לפנה"ס, אם ציינו לעיל, שהוא החל את תפקידו בין השנים 409—404 לפנה"ס.³⁸ הרי החל לכהן ככוהן גדול בגיל 35 שנה, גיל סביר יותר למישרת הכוהן הגדול מאשר ילד בן 10—15. לסיכום, מספר הכהונות הגדולים נקבע כפי שציינו לעיל, לא על פי שנות־דור, אלא לפי משך תקופת כהונתם. הייתה זו מישרה שעברה בירושה מאב לבן, לכל משך חייו של הכוהן הגדול.

במאה החמישית לפנה"ס, בין השנים 538—404 לפנה"ס, כיהנו ביהודה ששה כהנים גדולים בלבד: ישוע—יוקים—אלישיב—יודע [ידוע א']—יוחנן א'—יודע [ב'].

ב

אחת מפעולותינו האחרונות של נחמיה בירושלים, הייתה סילוקו של בן הכוהן הגדול יודע, אשר נשא לאישה את בת סנבלט החורוני. מאורע זה אירע לדעתנו בשנת 430 לפנה"ס, מיד עם שובו של נחמיה לעיר.³⁹

החוקרים מצאו דמיון בין הפסוק הבדוד בנחמיה, לבין קדמוניות י"א, 302—303; 306—312. סעיפים בהם מתאר יוסף בן מתתיהו את נישואי מנשה, אחי הכוהן הגדול יודע, לניקאסו בת סנבלט הכותי שהיה פחת שומרון. תפקיד בו זכה מידי המלך הפרסי "דריוש האחרון" הוא דריוש ג' קודמאנוס (338—331 לפנה"ס). בעקבות נישואי מנשה החליטו זקני ירושלים, וביניהם הכוהן הגדול יודע, לאפשר למנשה לבחור בין אשתו לבין הכהונה. מנשה לא ויתר על אשתו ועזב את ירושלים לאחר שחזתו הבטיח לבנות מקדש על הר גריזים, בו ישרת מנשה ככוהן גדול.⁴⁰ טענתם של החוקרים היא כי תיאורו של יב"מ הוא עיבוד והרחבה בצורה

34 נחמיה ג', א; קרוס, שיחזור, עמ' 10. 35 נחמיה ג', ד—ה. 36 ראה לעיל עמ' 67.

37 ראה לעיל עמ' 64. 38 ראה לעיל עמ' 64. 39 נחמיה י"ג, כח.

40 ראה למשל: מ' זר־כבוד, ספרי עזרא ונחמיה, תש"ט, עמ' 154, הטוען: ". . . נתחלפו לו תקופת נחמיה בתקופת אלכסנדר הגדול ואין לסמוך עליה כלל". J. A. Montgomery, *The Samaritans, the earliest Jewish Sect Their History Theology and Literature*, 1907, 67—68. לדעת סיפורו של יב"מ הוא מדרש ואינו מקור היסטורי.

אנאכרוניסטית, של מאורע, אשר אירע בימי נחמיה ושללו את מהימנותו ההיסטורית של קדמוניות י"א וראו בספר עיבוד הרחבה למקורות המקראיים⁴¹. השוואת שני מקורות אלו, מוכיחה על הבדלים רבים, אשר לא את כולם ניתן לתלות אך ורק בטענה שיב"מ עיבד והרחיב את הפסוק הבורד בנחמיה. למעשה, מלבד הזכרת שמו של סנבלט בשני המקורות, לפנינו שני תיאורים שונים לשני מאורעות נפרדים, אשר ארעו בהפרש שנים ניכר⁴². מרבית הראיות עליהן התבססו החוקרים בדחותם את סיפורו של יב"מ על נישואי מנשה וניקאסו, אינן עומדות עוד בפני הביקורת⁴³. פירסומם התלקי של פאפירוסי ואדי דליה ומימצאים ארכאולוגיים נוספים⁴⁵, מאמתים חלק ניכר מתיאוריו של יב"מ בקדמוניות י"א ומעידים על כך שיב"מ שומר בקדמוניות י"א על הד למאורעות היסטוריים ועלינו להתייחס לספר ביתר אמון⁴⁶.

הכהונים הגדולים הנזכרים בקדמוניות י"א הם:

ישוע⁴⁷ — יויקים⁴⁸ — אלישיב — יודע — ליודע שני בנים יוחנן וישוע, יורשו היה יוחנן, אשר מאוחר יותר רצת את אחיו ישוע במקדש. יורשו של יוחנן היה בנו ידוע ובנו השני מנשה, הוא הכהן אשר נשא את ניקאסו בת סנבלט⁴⁹.

אם נשווה את רשימות הכהונים הגדולים בנחמיה י"ב עם הכהונים הגדולים הנזכרים אצל יב"מ בקדמוניות י"א, נמצא כמה הבדלים.

א. בקדמוניות י"א, מנשה הכהן שעזב את ירושלים לאחר נישואיו לבת סנבלט, הוא בנו של יוחנן ואחי ידוע. ואילו הכהן שהוברח על ידי נחמיה הוא בן יודע, אחי יוחנן, ולמעשה הוא דודו של ידוע⁵⁰.

41 ראה הערה קודמת, וכן: פ' חורגין, "התבדלות השומרונים", מחקרים בתקופת בית שני, תש"י, עמ' 54. G. F. Moore, *Judaism*, 1954, Vol I, 23—25.

42 א' כשר, "מסע אלכסנדר הגדול בארץ ישראל", בית מקרא כ' (תשל"ה), עמ' 15. לאחר השוואת שני המקורות מסכם: "...הרי שספורו אינו ראוי להחשב כהעתקה אנאכרוניסטית של פרשה נושנה, כי אם ספור העומד ברשות עצמו".

43 מרבית הראיות כנגד סיפורו של יב"מ, נמצא במאמרו של ח' שמואלי, שם, 313—341. F. M. Cross, "The Discovery of the Samaria Papyri", *BA* 26 (1963), 44. 110—120; *ibid*, "Aspects of Samaritan and Jewish History in Late Persian and Hellenistic Times", *HTR* 59 (1966), 201—211. קרוס, שיחזור, 5—7.

45 ג.ד. פורביס, "אור חדש על ההיסטוריה הקדומה של השומרונים", הגות עברית באמריקה ג' (תשל"ד), 22—31.

46 כשר, שם, עמ' 208; C. G. T. Tuland, "Josephus Antiquities, Book XI", *Andrews University Seminary Studies* 4 (1966), 176—192.

47 קדמוניות י"א, 75. שם, שם, 48. שם, שם, 49. שם, שם, 297—303.

50 אררט, שם, 400—401, לדעתו יודע הוברח מן הכהונה מכיוון שבנו מנשה היה נשוי לניקאסו בת סנבלט. ממלא מקומו של יודע לפי אררט היה אחיו יוחנן. מנשה היה בן דודו של ידוע בן יוחנן. (ראה טבלת אילן היחס שם, שם) זר כבוד, שם, עמ' 154: "גרש את אלישיב או את בנו יודע מכהונתו ובמקומו נתמנה יהוחנן הכשר ממנו"; שליט, שם, עמ' 254, מעדיף את סדר הדורות בנחמיה. מנשה הוא בן יודע, אחי יוחנן ודוד ידוע, אולם לדעתו ליודע היה גם בן שלישי: ישוע.

ב. בין הכותלים הנזכרים בקדמוניות י"א מופיע גם ישוע, אשר אינו נזכר כלל ברשימות השונות בנחמיה.

ג. יב"מ, מיחס את עזיבת מנשה, לזמנו של דריווש האחרון, הוא דריווש ג' קודמאנוס שמלך בשנים 338—331 לפנה"ס⁵¹. ואילו לפי נחמיה, גירוש הכוהן מן העיר ארע בסוף המאה החמישית לפנה"ס.

ההבדל האחרון משמעותי ביותר, כיוון שאם לפנינו שתי רשימות זהות כפי שניסו לטעון, הרי הכוהן הגדול ידוע, האריך ימים ומילא את תפקידו זמן ממושך. לעיל, הוכחנו שהחל את תפקידו לא לפני 409 לפנה"ס, היתכן שב-332 לפנה"ס, בשעת הכיבוש המוקדוני עדיין היה בחיים ומילא את תפקיד הכוהן הגדול שהקביל את פני אלכסנדר מוקדון?⁵²

חוקרים שונים, ניסו להסיר את הקושי הכרונולוגי — הפרש של קרוב למאה שנה בין המאורע המתואר בנחמיה, לבין המאורע המתואר בקדמוניות י"א — בטענה שיב"מ לא הכיר את כל מלכי פרס ולא את סדר מלכותם. לדעתם יב"מ הכיר ששה מלכים פרסיים בלבד: כורש, כנבוזי, דריווש, קסרכסס, ארתכסרכסס ודריווש האחרון. לששת המלכים הפרסיים, התאים יב"מ ששה כוהנים גדולים על פי הרשימה בנחמיה י"ב, י'—י"א: ישוע—יויקים—אלישיב—יודע—יוחנן—ידוע⁵³. כתוצאה מהתאמה זו, הכוהן הגדול האחרון, הנזכר במקרא: ידוע, הפך אצל יב"מ לכהן גדול בימי המלך הפרסי האחרון דריווש ג', והוא הוריד את נישואי מנשה לבת סנבלט מסוף המאה החמישית לפנה"ס לסוף המאה הרביעית לפנה"ס⁵⁴.

לדעתנו, הטיעון שיב"מ הכיר ששה מלכים פרסיים בלבד אינו מדויק. ועיון בקדמוניות י"א מאפשר לדחות טענה זו. לדעתנו, הכיר יב"מ לפחות שבעה מלכים פרסיים, אם לא יותר.

קדמוניות י"א 297: "וכשמת גם הוא קבל משרתו יוחנן בנו בגללו חילל בגוהי שר צבאו של ארתכשרכשש [השני] את בית המקדש"⁵⁵. ארתחששתא ב', אינו ניוכר ברשימת ששת המלכים⁵⁶ ומעניינת הערתו של ר. מרקוס, הטוען שגם אם "השני" היא אינטרפולציה ואין הכוונה לארתחששתא ב', הרי מתכוון יב"מ לארתחששתא ג' אשר גם הוא אינו נזכר ברשימה הנ"ל⁵⁷. מהערה זו, מתברר שיב"מ, הכיר לפחות שבעה מלכים פרסיים והסדר של ששה מלכים מול ששה כוהנים גדולים אינו מתאים עוד.

51 על הראיות ש"דריווש האחרון" הוא דריווש ג', ראה לעיל הערה 8.

52 שמואלי, שם, 321—323.

53 אררט, שם, ציון ג': מלכי פרס אצל יוספוס, 340—342; מ. צ. סגל, נחמיה סנבלט ומקדש גריום, מסורת ובקורת, עמ' 221; שמואלי, שם, 232—325. Montgomery, *Samaritans*, p. 68; H. H. Rowley, "Sanballat and the Samaritan Temple", *Men of God*, 1963, 225—257

54 סגל, שם, שם; שמואלי, שם, שם.

55 על פי תרגומו של א' שליט, קדמוניות היהודים, כרך ג', ספרים י"א—כ' 1963.

56 לדעתנו ארתכשרכשש הניזכר בקדמוניות י"א, 184, הוא ארתחששתא א' (464—424 לפנה"ס).

R. Marcus, *Josephus, Jewish Antiquities*, Vol. VI Books IX—XI, 1958, 57 p. 457, Note g.

מן השימוש בשמות הפאפונומיים, מתברר שהבן הבכור הוא זה אשר נושא את שם סבו, והוא אשר יורש את הכהונה הגדולה, ישוע ומנשה אינם בנים בכורים, ולכן אינם יורשי אביהם והם נאלצים להאבק באחיהם הבכורים על משרת הכהונה הגדולה.⁶³

הכהן הגדול האחרון הנזכר במקרא ידוע ב' החל בתפקידו לאחר 410 לפנה"ס, הוא הספיק לכהן בימי המלך הפרסי דריווש ב', אולם עיקר כהונתו נמשכה בימי ארתחששתא ב' (403—359 לפנה"ס)⁶⁴ שנת מותו אינה ידועה לנו, אולם יורשו יוחנן ב', מילא גם הוא את תפקידו בימי המלך ארתחששתא ב', והראיה לכך, רצח אחיו של יוחנן: ישוע, אשר נתמך על ידי הפחה הפרסי בגוהי.⁶⁵

יורשו של יוחנן ב' ידוע ג' נולד בשנת 395 לפנה"ס והחל לכהן בימי מלכותו של ארתחששתא ג' (358—338 לפנה"ס)⁶⁶, תאריך זה מאפשר לנו להבין כיצד היה בין מקבלי פניו של אלכסנדר מוקדון בשעת הכיבוש המוקדוני של ארץ ישראל. באשר לאחיו של ידוע ג': מנשה, לדעתנו הוא בנו הצעיר של יוחנן ב' אשר נולד בשנת 370 לפנה"ס ונישואיו לבת סנבלט ניקאסו ארעו בשנת 335 לפנה"ס. עם מינויו של סנבלט ג' לפחת שומרון על ידי דריווש ג'.⁶⁷

לסיכום — יב"מ בקדמוניות י"א מתאר מאורעות הקשורים לשני כוהנים גדולים אשר כיהנו במאה הרביעית לפנה"ס: יוחנן ב' וידוע ג', כפי שראינו אין כל קשר בין המאורעות שמתאר יב"מ, לתיאורים בעזרא ונחמיה.

יוחנן ב' וידוע ג', כיהנו בימי המלכים הפרסיים האחרונים, תולדות חייהם שזורים במאורעות אשר התרחשו באיזור, כמו קשריהם עם הפחה הפרסי בגוהי ומשפחת סנבלט אשר מילאה תפקיד נכבד בשומרון. ומכאן ניסיונו של מנשה לבוא בקשרי נישואין עם משפחה זו. לפנינו דוגמה נוספת לקשרים שבין המשפחות האריסטוקרטיות באיזור.⁶⁸ כפי שבן הכהן הגדול נישא בסוף המאה החמישית לפנה"ס לבת סנבלט, כך חוזר על עצמו מאורע זה ערב הכיבוש המוקדוני את ארץ ישראל.

מאז סיום המאמר, פורסמו שני מחקרים נוספים אשר קשורים לנושאנו, שמפאת זמן פרסומם לא יכולתי לשלבם במאמר הנוכחי. למרות שחשיבותם מרובה לנושא הכוהנים הגדולים בתקופה הפרסית.

(I) R. W. Klein, "Ezra and Nehemiah in Recent Studies", *Magnalia Dei The Mighty Acts of God, Essays on the Bible and Archaeology in Memory of G. Ernest Wright* (F. M. Cross, W. E. Lemke and F. D. Miller Jr. eds., New York, 1976), 361—376.

בפרק הרביעי מסכם קליין את מצב המחקר בשאלת זמנם של עזרא ונחמיה ומוזכר עבודת דוקטוראט, שנמצאת בשלבי סיום, ונכתבת על ידי R. Saley באוניברסיטת הרווארד. נושאה הכללי הכרונולוגיה של התקופה הפרסית. Saley מעביר את ממאורעות הקשורים בעזרא ונחמיה למאה הרביעית לפנה"ס.

(II) H. G. M. Williamson, "The Historical Value of Josephus' Antiquities XI. 297—301"; *JTS* 28 (1977), 49—66.

63 א' שליט, מלחמת המפלגות (257—260) סבור שמנשה היה הבכור, אולם אין לו ראיות לכך.

64 שם, שם, 260—264. 65 קדמוניות י"א, 297—301.

66 ראה נספח. 67 קדמוניות י"א, 302—303. 68 שם, י"ב, 160.

נספח

מנהיגי התקופה הפרסית בארץ-ישראל

	סנבלט א'	458 — עליית עזרא לי"ם 445 — עליית נחמיה לי"ם 433 — נחמיה שב לפרס 432 — שיבת נחמיה לי"ם <u>יודע</u> (יודע א') הכהן שהוברח	ארתחששתא א' 424—464 לפנה"ס
בגוהי	דליה—שלמיה	410 (פאפירוסי י"ב) <u>יוחנן א'</u> יודע ב'	דריווש ב' 404—423 לפנה"ס
בגוהי (קדמ' י"א, 297)	סנבלט ב' (?)	יוחנן ב' ישוע (נרצח)	ארתחששתא ב' 359—403 לפנה"ס
בגוהי (דיודורוס סיקולוס, XVII, 47)	ישוע—חנניה (פאפירוסי ואדי דליה — 354 לפנה"ס)	יודע ג' מנשה	ארתחששתא ג' 338—358 לפנה"ס
			ארפס 337 לפנה"ס
	סנבלט ג' (קדמ' י"א, 302)	מנשה עזב את ירושלים לאחר נישואיו לניקאסו	דריווש ג' 331—335 לפנה"ס